

DEME László

Diskurzus vagy konkurzus?

Azzal kezdek írásomat, amivel majdnem három évtizeddel ezelőtt egy kínban fogant hasonlót: „Ez az írásom kényszerű – s megvallom, kissé kényszeredett – válasz.” (*Magyar Nyelvőr*, 1966, 90:117.) Sohasem szerettem ugyanis felfújt léggömböket gombostűvel kiszurkálni; gondolván: kiszivárog belőlük a nagyra puffasztó (kéj)gáz előbb-utóbb magától is, s az erre fordítandó időt értelmesebb célra is lehet hasznosítani. Ám ha egyikük-másikuk oly makacsul igyekszik ki- és/vagy betölteni az előteret, hogy idestova nem látni tőlük mást, valósabbat, akkor muszáj legalább azt megnézni: mit takarnak el a látni vágyók szemei elől.

Maga a fenti cím is kínban fogant. Nem titkoltan céloz Tolcsvai Nagy Gábor szemügyre veendő írására, amely *Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus (?)* címen (a kérdőjelet magam pótoltam) – újabb szokás szerint – két helyen is megjelent: a pozsonyi *Irodalmi Szemlében* és a *Nyelvőrben*. A címadással (is) próbáltam kifejezni kétségemet: *diskurzus* folyik-e köztünk (és a hasonló kottából éneklők között; vö. most csak azt a négy folytatásos megnyilatkozássorozatot az *Irodalmi Szemle* 1993. évi 3. és 4., majd 6. és 7–8. számában, amellyel Lanstyák István a *Kétség és remény közt* című írásra készítetett), azaz valóban egymással cserélünk-e eszmét (nem pedig egymás eszméit cserélgetjük, mint ők nem egy esetben); – avagy *konkurzusról* szólhatunk inkább, a szó azon két értelmének valamelyikében, amelyeket az *Idegen szavak és kifejezések szótára* a 8. kiadásban így ad meg: „3. *régies, kereskedelmi*: versenytárgyalás”, illetőleg: „4. *régies, kereskedelmi*: csőd, tönk”.

1.

Diskurzust folytatni, azaz érdemben vitázni nemigen tudok, minthogy két dolog nem világos számomra: *a)* tulajdonképpen mit kifogásol a szerző másoknál; és *b)* valójában mit ajánl helyette.

Amivel ugyanis vitázni vél, az ilyen címszavakban ölt testet: „a hagyományosabb Saussure-féle megalapozás” (386), amelynek hívei „a Saussure-féle nyelvfelfogást hirdetik, azt a *strukturalista* alapvetést, amelynek gyökerei a *felvilágosodás és a racionalizmus* eszmerendszerében mutathatók ki, majd a *pozitívizmusban* tételeződnek újból, máig ható érvénnyel”, s amelynek „nagyon is közös a nézetrendszere... a *generatív grammatikával*” (389; itt és ezentúl az idézetekbeli kiemelések tőlem valók – *D. L.*)*; ami később egyszerűsítve így tűnik elő: „A strukturalista nyelvművelés-felfogás a maga pozitivistá gyökereinek megfelelően” (392).

Persze a mai gyerek számára Mátyás király az „Matthias Rex”, Rákosi Mátyás az „Matthias Links”, ami majdnem ugyanaz; és Corvin Mátyás meg Korvin Ottó is egyre megy: rég voltak, azt írunk róluk, amit hiszünk, és azt hiszünk róluk, amit épp akarunk. Csak rájuk kell kenni mindent, ami nem tetszik nekünk. Például azt, hogy „éppúgy kirekeszti a »helyes« magyar megnyilatkozások köréből a sok évszázados hagyománnyal bíró *nyelvjárási*as ejtésformákat, mint a néhány évtizedes, *urbánus* lazítási folyamatokat..., éppúgy a *szlovacizmusokat*, mint általában az *idegen szavakat* vagy a *szlengesedés* szókészleti eredményét, egy kalap alá vonva minden szociálpszichológiai helyzetet” (394). Röviden fogalmazva: hogy „nagyon tekintélyelvű alapon *jelöl ki* egyetlen nyelvváltozatot privilegizáltként, és *stigmatizálja* a többit eltérő mértékben” (390).

Könyvméretű tanulmányt kívánna annak kimutatása, hogy különféle – s egymástól meglehetősen különböző – korszakoknak, irányzatoknak és felfogásoknak ebben a sommás egybesorolásában és a globálisan terhünkre írt nézetrendszer (pontosabban: nézet- és magatartás-együttes) nagyívű egybefoglalásában mennyi a felületesség, mennyi a tévedés, és mennyi a csúsztatás. Erre nincs terem, így csak egy analógiát említhetek. Manapság sok szó esik zsidó-keresztény világnézetéről. S van alapja genetikusan is, mentálisan is. De miért ne kapcsolhatnánk tovább így: zsidó-keresztény-mohamedán világnézet, amikor az iszlám vallás az

---

* A szerző az eredetiben (a folyóiratban megszokott módon) kétféle tipográfiai kiemelést is alkalmaz, ezeket a kötetben itt és másutt is egységesen dőlt betűvel jelezzük. – *A szerkesztők.*

előbbieket betetőzésének tekinti magát (genetikus szempont), és szintén egyistenhitet hirdet (tartalmi szempont). S ettől már csupán egy lépés az újabb és újabb „kis vallások” idekapcsolása. Talán még az ateizmusé is, amely – tagadásával – az egyistenhit vonalához kapcsolódik. S ha itt megállunk, csak önmérsékletünkéről tanúskodunk vele; hiszen ide vonhatnánk minden többistenhívő vallásformát az istenhit alapján, mondjuk a buddhizmus típusúakkal szemben. Egy kérdés marad csupán: hogy mindaz, amit aztán egyikből-másikból kiragadva az „istenhívők” egészére rákennénk, vajon illenek-e rájuk!

2.

Mindez persze csak afféle „felvilágosodásbeli-racionalista-saussure-iánus-strukturalista-pozitivista-generatív” akadémikuskodás; hiszen a szerző kifejti: a tudománytörténet nem valamiféle objektívum; abban „az értelmező egyén történeti meghatározottsága a döntő” (387), hiszen – Gadamer szerint – „a szellemtudományokban... a kutatási érdeklődést, mely a hagyomány felé fordul, sajátosan motiválják a mindenkori *jelen* és annak *érdekei*” (388); s a tudománytörténet egykori *cselekvői* ne akarják jobban tudni, hogy mi mikor hogyan és miért volt, mint az utókor, amely úgy *értelmez*, ahogy éppen érdeke kívánja; hogy tudniillik „az írás... ezt és ezt jelenti *nekiünk*” (388)!

Határok azért itt is vannak persze; legalábbis ha magát az értelmezőt értelmezik mások. Akkor megjelenik a rendreutasítás: „arra kérem az olvasót, figyelmesen tanulmányozza akkori két mondatomat (esetleg az egész írást), s azután döntse el, kit, kiket akarok leválasztani a magyar nemzetestről” (394). Talán nem torzítok, ha e két bekezdés tartalmát együttesen így summázom: „Önöket (vagy pontosabban magukat, minél kisebb kezdőbetűvel) én úgy érthetem és értelmezhetem, ahogy akarom; azt azonban, amit én mondok, csak úgy szabad érteni, ahogy én gondolom.” Ígérem: megpróbálom.

3.

Nehezíti azonban számomra a diskurzust, a párbeszédet az is, hogy amennyire nem tartom igaznak azt, amit a szerző a számba/szánkba ad, annyira nem értem: mit kínál helyette. Sűrűn emlegeti, hogy „az újabb,

antropológiai alapozású szemléletmód” talaján áll (386), amely „a nyelv dialogikus és plurális voltából indul ki, a nyelvi értékrendszert a hagyománytörténésben [az eredetiben *hagyománytörténet* áll, e kötetben lásd 258. o. – *A szerkesztők*] (a nyelvi praxisban) összetettnek és folytonosan változónak tartja. Ennek megfelelően a nyelvet nem eszköznek tekinti, hanem a lényeg részének, *szubsztanciának*, a megértés magától értetődő részének” (391), azaz „a nyelvet funkcionáló *történésként* fogja fel” (391; az *Irodalmi Szemlében* „...történésként értelmezi”), s ezért igyekeznek azt „a beszélő és a használat, a *megértés* felől tanulmányozni” (389). „Mindez persze pragmatikai keretben, fölülről lefelé építkezve, a megértés alapegységeként a megnyilatkozást, a *szöveget* tekintve érvényes.” (389.)

A számomra homályos *hagyománytörténés* szót talán a zárójelben adott magyarázat némileg segít megérteni. A *szubsztanciát* az egyik és a *történést* a másik oldalon azonban már kevésbé tudom magamnak összehozni. Ami persze a *használat* – ennek funkcionális és funkcionáló egysége, a *szöveg* – felől való közelítést illeti, abban egyet tudok érteni. Olyannyira, hogy elméleti összefoglalás igényével készített könyvemnek (Deme 1969) magyar kiadásában (1976) – mondanivalóját és szerkezetét jobban tükröződendő – ezt a címet adtam: *A beszéd és a nyelv*; vallván, hogy az elsődleges az interaktust szolgáló beszéd, s belőle csapódott ki a nyelv; de ez utóbbinak továbbra is a kommunikatív szándékú cselekvésforma, a beszéd az egyetlen létformája; még akkor is, ha ma a beszéd, legalábbis megformáltságát tekintve, valójában nyelvhasználat (Deme 1971a:20. és *passim*). A *szöveg* pedig genetikusan, s éppúgy funkcionálisan is, elsőbbséget kapott tőlem, midőn „A szöveg alaptermészetéről” szóló előadásom lényegét így summáztam: „Kezdetben vala a szöveg.” (Deme 1979:65.)

Csak azt nem értem, hogyan lehet a *használat* felől tanulmányozni azt, ami nincsen, hiszen csupán *történés*, amiről tévedés azt tartani, hogy létezik. Itt alighanem kimaradt egy láncszem. Mert az, hogy „történés”, a nyelvre semmiképp sem igaz. Még az, hogy *cselekvés*, tevékenység, az is csak a beszédre áll. De miféle alapon tudunk beszélni, azaz kommunikatív hatású önkifejezést megvalósítani? Úgy, hogy olyan *eszközt* használunk hozzá, amely *létezik*; legalábbis azok számára, akiknek birtokában van, akik egymáshoz hasonlóan abban a hiedelemben élnek, hogy az asztal az *asztal* és a barna az *barna*, s hogy a *barna asztal* megjelölés, az *asztal barna* viszont állítás; és így tovább.

A nyelv persze nem anyagi, de azért *objektív* létező: a kollektív szubjektivitás teszi objektív értékűvé és érvényűvé (lásd tőlem: Deme

1993c:70). S a nyelv nem „történik”, hanem „működik”, mert használjuk, működtetjük, mert van, létezik, legalábbis a közös tudatban; s ilyen értelemben igenis „a beszélőtől függetlenül, önmagával mindig azonos létmódban” (elutasítóan – vagy inkább rendreutasítóan – így: 389). S e felfogással korántsem összeegyeztethetetlen az, amit a szerző velem szemben vél mondani, hogy „Az anyanyelvi beszélő a maga egyéni nyelvi és *kommunikációs* kompetenciájával a beszélőközösség nyelvi hagyománytörténetébe [az eredetiben *hagyománytörténetébe* – *A szerkesztők*], hagyománymondásába lép be a szocializáció során, s természetesen alakít rajta.” (389.)

Itt azonban a súlypontot áthelyezném. A (leendő) beszélő ugyanis a társadalomba nem a maga (akkor még nem létező) egyéni nyelvi és kommunikációs kompetenciájával *lép be*, hiszen az az anyaméhben legfőljebb potenciaként van adva; hanem azt *szerzi meg* a beszélőközösség nyelvi tevékenységébe kapcsolódása révén. S ezerszer leírtam már: ez a „beszélőközösség” mindig mikrotársadalom, a közvetlen környezet; – ami persze a növekedéssel (és még inkább: a nevelkedéssel) egyre tágul, a legszűkebb családtól egyik vonalon a lakókörzeten, lakóhelységen, régiónt át az ország-, illetőleg a nyelvhatárig, a másikon az óvodán, iskolán, kötetlen ismeretbővítési csatornákon át a nemzeti kultúrelét egészéig. Korántsem közömbös hát, hogy arra serkentjük-e a beszélőt: elégedjék meg adott mikrotársadalmi horizontjával és igényszintjével, vagy arra, hogy törekedjék egy annál szélesebbnek tagjává lenni.

4.

Itt érünk el a fő vádig, amelyet a szerző az „operatív nyelvművelés” ellen felhoz (talán így jellemezhetem magunkat, megkülönböztetésül a tevékenységünket elítélő „spekulatív nyelvműveléstől”). Idézem: „A strukturalista felfogás azt mondja, hogy – ha a nyelv objektív tényként leírható elemekből és szabályokból áll – *kijelölhető és rögzíthető* (kodifikálható) az a nyelvváltozat, amely a nyelvközösség (az egy nyelvet beszélők *teljes* közössége) számára *univerzálisan* érvényes.” (389–390.) S ebből szerinte az következik, hogy „tekintélyelvi alapon *jelöl ki* egyetlen nyelvváltozatot privilegizáltként, és *stigmatizálja* a többit eltérő mértékben” (390; de másutt is hasonlóan).

E vád bizonyítását vizsgálva eléggé súlytalan lebegést találunk. Például: hogy gyakori a nyelvjárásoknak a köznyelvhez való viszonyuk szerinti

megközelítése, esetleg abból való származtatása. Hol gyakori? „Magyar szakos *bölcsészhallgatók* felvételi tesztjében” (390). Bizonyíték az is, amit „a palócos ejtés stigmatizálásáról olvashatunk” Lanstyák Istvánnál, aki „hivatkozik Kálmán Béla ide vonatkozó megjegyzésére” (392). Na, ez már komoly dolog. Csakhogy az akadémikus itt „kabátlopási ügybe” keveredett (vagy inkább: keverődött). Visszakeresve ugyanis ezt találjuk: „Megdöbentett az is, mikor egy *előadásban* egy csehszlovákiai magyar »nyelvművelő« a csehszlovákiai magyar nyelvvelés legfontosabb feladatát a palócos ejtés köznyelviesítésében látta.” (Kálmán 1986:155.)* S tovább: „a nyelvjárásias kiejtés megbélyegzéséről... kellő számú *történet kering* például a szépkiejtési versenyekkel *kapcsolatban*” (392).

Nos hát: felvételizők, keringő sztorik, szóbeli előadás: hogyan varrható mindez az „operatív nyelvűvelők” nyakába, miközben (igaz: sanda módon) idézett egyikük éppen – mint idézőjele mutatja – elhatárolódott mindezekről (amiként nemegyszer nem is egyikünk az itt nem idézettek közül)?!

Persze az „antropológiai nyelvszemlélet”, az egészen más. Az nem „jelöl ki”, nem „privilegizál”, nem is „stigmatizál”. Szerinte egyszerűen „tudomásul kell venni a kiinduló alapnak számító sztenderd praxisbeli *relativizálódását* különböző hagyományok regisztere mentén” (393). Ha értem, és jól értem: akkor mégiscsak van egy standard (bocsánat: sztenderd), amely valamilyen tekintetben „kiinduló alapnak számít”. S ha igaz, hogy „az értékrend az antropológiai felfogásban nem egy sztenderd–több megtúrt szubsztenderd dichotómiát mutat, hanem gazdag, színes változat- és változórendszert”, amelyből azonban mégis „különböző változatok különböző okokból *kiemelkednek* a nyelvközösség értékrendjében, mások pedig *stigmatizálódnak*” (391) – akkor mégiscsak van presztízs szerinti rétegződés is. És lehet, hogy „ezt a folyamatot nem a nyelvűvelők vezénylik..., hanem... a teljes magyar beszélőközösség egyenjogú tagjai” (395); de – biztos, ami biztos – „Az antropológiai szemlélet a funkcionálásban, a történelemben, a teljes vagy a kisebb beszélőközösség hagyománymondásában legvalószínűbben elvárható változattal *számol*, s ehhez képest *kategorizálja* az értékrendet, melyben *kijelöl(het)* értéke-sebb és kevésbé értékes változatokat.” (392.)

---

* Az idézetet Lanstyák István cikkében (*Kétnyelvűség és nemzeti nyelv*) visszakeresve ezt találjuk: „Ezért *döbent meg* Kálmán Béla, amikor... stb.” (Kötetünkben a 185. oldalon, jegyzetben, kiemelés tőlünk. – *A szerkesztők.*)

Erre mondja a pesti ember: Hoppá!

Mert kérdem én (ugyancsak pesti fordulattal): Ha ez a merőben újnak és alapjaiban eltérőnek nyilvánított megközelítés (is) elfogadja, hogy a társadalmi nyelvhasználat mikrotársadalmi alegységekhez, netán szintekhez kötődő változatokban él, amelyek spontán rendeződnek egymás mellé és alá, s ezt nem árt észrevenni és tudományosan is regisztrálni – akkor miről is vitatkozunk, pláne ekkora hevességgel?! (Ezt kényszerültem kérdezni Lanstyák Istvántól is, ugyanezzel a kérdéssel kapcsolatban, lásd Deme 1994.)

5.

Van ugyanis egy halvány gyanúm: hogy ez az egész – rétestesztához hasonlóan egyre tovább (és egyre vékonyabbra) nyúló – logomachiás folyamat valójában nem is a témáért van, hanem önmagáért. Igaz: a szerző leszögezi: „a magyar nyelvművelés értékrendjét, elméleti kereteit, módszertanát, gyakorlatát illető viták a látszat ellenére sem tekinthetők nemzedéki jellegűeknek” (386). Magam sem tekintem annak, inkább alkatinak: kapkodásnak valami csillogóbb új után, a meglévő megismerése, megértése és továbbfejlesztése helyett. S hogy mindez fényesebbnek lássék, kellő homályba kell borítani hozzá a hátteret. Ha mással nem, hát csúsztatásokkal és sejtetésekkel.

Mi más funkciója lehetne az efféle sanda megjegyzéseknek: „nem foglalkozom Jakab István vagy Deme László *Irodalmi Szemle*-beli írásainak sajtóhibáival, esetleges nem sztenderd formáival..., s legfőképpen nem ezzel kívánok értékítéletet sugallni a szerzőkkel kapcsolatban” (387). Így, globálisan, generálisan (és generózan!) Mi egyébre való volna (ráadásul ritkított [e kötetben: dőlt] szedéssel) úgy emelni ki a *nyelvárulás*, a *nemzetárulás*, az *ösbűn* vádját, mintha ezt nem kikövetkeztetné a szerző (hiszen kinek-kinek joga van a saját „olvasatához”), hanem idézné valamelyiküinktől! (Előrevetítve a címben, kiemelve a 397., illetőleg a 387. lapon.)

Textológiai – de inkább etikai – elemzést érdemel ez a részlet is: „nem éppen eligazító Deme Lászlónak az *Irodalmi Szemle*-ben megírt, Péchy Blankára hivatkozó tanácsa: »Keressünk feladatokat, és próbáljuk megoldani őket!« Nos, ha már keresni kell, akkor az bizony alig különbözik attól, amivel Deme éppen másokat illet: »Találjunk ki problémákat!«“ (386.) Először is: nem *hivatkozom* Péchy Blankára, azaz nem tőle idéz-

tem ezt, hanem magamtól, egy róla szóló emlékbeszédemből (Péchy Blanka emlékezete, Győr 1990:57, 58). Másodsor: amit *keresni* kell, az van, az reális, csak meg kell találni; amit *kitalálunk*, az éppen hogy nincs, nem valós; főleg, ha az egyik igének a *feladat*, a másiknak a *probléma* a grammatikai tárgya. S nem utolsósorban: az talán mégsem mondható, hogy az „igyekezzünk őket megoldani”, *feladatokról* szólván, „alig különbözik attól” (tőle idézem), amit ő a *problémákkal* kapcsolatban nagystíliúen elhagyott, hogy tudniillik „tartsuk őket fontosaknak”.

S tovább lépve még, a csonkító – bocsánat: az „értelmező egyén” – korábban már említett szabadságának feltárásában, hadd tegyem hozzá: volt ennek a résznek – gyengébbek kedvéért, de úgy tűnik, egyes idézetők kedve ellenére – egy megvilágító folytatása is. Egészében így hangzott: „Keressünk feladatokat, és próbáljuk megoldani őket; *tárjunk fel* újabb nehézségeket, és igyekezzünk *úrrá lenni* rajtuk!” (Deme 1994:84, a szerkesztő által kiemelve e szám címlapján is.) Igen: ez utóbbira még nehezebb lett volna rámondani, hogy a benne foglalt igék és vonzataik tartalma „alig különbözik” a kitaláció és a fontoskodás jelölte cselekvésformáktól.

6.

Klasszikus példája a „csúsztatásnak” (azaz valós elemek tendenciózusan elferdített értelmezésének és/vagy csoportosításának) ez a részlet: „Látható tehát, hogy ama saussure-iánus irányzat is elméleti keretekben dolgozik, legföljebb nem akar tudomást venni róla – ezért nyilatkozhatnak képviselői oly hevesen mindenféle *szobatudósok által kiagyalt* elméletekről. Jakab István, Deme László hiába tiltakozik az *elmélet* ellen, mindketten rejtett elméleti keretben nyilatkoznak, legföljebb nem tudnak (vagy nem akarnak tudni és/vagy nyilatkozni) róla.” (389.) Csak annyit kérdek, analógiaként: aki ellene mond a *többistenhitnek*, az ezek szerint *istentagadó*? S ha mégis kiderül, hogy nem, akkor leleplezte magát?!

S aki filológusnak kíván számítani, az jó, ha „tisza forrásból” merít. Nemzet és nemzetiségi csoportok viszonyáról jó néhányszor *írtam*; olykor kötetnyit (Deme 1970), olykor tanulmány méretűt (például Deme 1975, oroszul 1978), s kisebb cikkeket számos helyen. Nem csúcsteljesítménye tehát a tudományos hitelességre törekvésnek „Deme László 1991a” jelzéssel idézni egy olyan *interjút*, amelyiknek nem én vagyok az aláírója, hanem Farkas Zsuzsa újságíró, s amelyet – igazán nem nehéz

kitalálni – *szóban* adtam, mégpedig külföldi újságírónak, tehát a közlés előtti átolvasás, ellenőrzés lehetősége nélkül. – S megint inkább a tendenciózus csonkítás, mintsem az objektivitásra törekvés eredménye ennek a résznek az elhagyása: „Aki azt mondja rólam, hogy én tagadom a tizenötmilliós magyar nemzetet, annak igaza van. Én a tizenötmilliós magyar népet ismerem. *Népet*” (Ugyanebből az interjúból idézi Grétsy László, *Nyelvőr*, 117. évf. 403. Tőle veszem át, minthogy a *Magyar Szónak* ez a száma hozzám nem jutott el.)

Egyébként a fentebbi megfogalmazás(oka)t vállalom, ha kissé sarkítottak) is. A *nemzetiségek* (jobbnak tartom ezt a megjelölést, mint amit hivatalosan használnak: „nemzeti kisebbségek”) jogaiért vívott küzdelmünk is jelzi: ezek a leszakított csoportok meg vannak fosztva a velünk való területi, gazdasági, igazgatási, művelődési egység által biztosított lehetőségektől, vagyis a nemzeti *lét* előnyeitől. Ezt a történelmi, kulturális, tudati, érzelmi összetartozás érzése – vagyis a nemzeti *tudat* – nem képes ellensúlyozni. Ezért fontos ráébreszteni őket – persze magunkat is, és még inkább az államszervező nemzeteket –, hogy államukon belül *közösségi* jogok illetik meg őket. Nem így mondtam: „államalkotó” nemzetek, hanem így: „államszervező” nemzetek; hiszen államalkotó minden közösség, a részközösségek is; s az államszervezői helyzet nem előjogokkal jár elsősorban, hanem súlyos köteleességekkel. Sajnos, nem rám igaz, hogy a mai megoldások (pontosabban: megoldatlanságok) mögött a „nemzetfogalom tisztázatlansága munkál” (395).

Míndezek tudatosítása nem ellene szól a nyelvi egység megtartását célzó törekvéseknek, hanem épp mellette. Hogy elszakíthatatlan legyen – és maradjon – a kapcsolatot biztosító *tudat* akkor is, ha a *lét* átmenetileg ismét „lehúzott rolók mellett, köldökzsinór nélkül” kényszeríti ezeket a csoportokat önazonosságuk megtartására. Mert abban egyetértünk, hogy „A magyar nyelv ügye a határon túl ma alapvetően nyelvpolitikai kérdés”, és hogy „a nyelvi tervezési döntések... a többségi, nem a magyar hatalom kezében vannak” (387). Csak abban nem, hogy ennek ellensúlyozására a nyelv művelés ne tehetne kísérletet. Mégpedig, egyebek közt, a közös normatudatnak (a központi norma közös voltát és modellértékét elismerő összetartozás-érzésnek) épp nem a szétlázításával, hanem az erősítésével; – bár persze erőltetése nélkül.

Ami pedig a csángók példájának iderángatását illeti (392), az már nem annyira csúsztatás, hanem egyenest demagógia. Amennyire egyszerűsítés a nézetek számbavételekor, hogy „te fekete, én fehér”, annyira erőltetett globálisan úgy beállítani minden nemzetiségi csoportunkat (a

szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági *tömböket*), hogy azok az „igen-nem” fojtogató binaritásának szorításában fuldokolnának, amely „nem ismeri az *igen* alatti bontást” (396); s bizonyítékul azt a *szórványt* hozni fel, amelyekre ez – sajnos – hosszú idők óta igaz (bár mégis tiszteletre méltó módon és mértékben tartja magát). Elbuktatnám-e a csángó gyereket, ha egybeírja a névelőt a főnévvel? Nem. Például azért, mert ott nincs magyar iskola, amelyikben elbuktathatnám. De ha volna, bizony arra tanítanám, hogy ezt ne tegye. S ahol van iskola – mert azért ne ködösítsünk: a többség számára van, ha ragaszkodik hozzá –, ott sem fogadnám el, hogy – mondjuk – a *hiülyét j*-vel írják le.

Ez azonban nem jár együtt azzal, hogy kiejtésben, szóválasztásban, ragozásban, mondatfűzésben ellenezném a *használatát* a regionális vagy akár a nyelvjárási jellemzőknek; s hogy minden eszközzel a központi norma szintjére kívánnám felszorítani azt, aki élete során nem törekszik, esetleg nem is törekedhet a levél- és nyugtaírásnál többre. De azért a magasabb szint *létének tudata* neki is kijár (némileg magasabb fokon akár ennek kontúrjaiban való ismerete is); és – ha csak bele nem nevelik lelkes, bár fogadatlan prókátoraik – ez talán mégsem válik benne büntudattá. Esetleg épp öntudatának táplálójává: hogy az ő anyanyelve sem „konyhanyelv”, annak is van olyan magas szintű változata, mint a többinek. Vagy úgy gondolják e prókátorok, hogy a kétkezi kohász, ha megtudja, hogy szakterületén alkotó akadémikusok is vannak, sötétbe bújjik szégyenében, mert ő maga nem az?

Nem tudom végül: csak a tények és az előzmények makacs figyelmen kívül hagyására vagy szándékos ferdítésre, netalán humorérzékre gyanakodjam-e, hogy a szerző bennünket – köztük engem is – próbál kioktatni arra, hogy „az *alapiskola* és az *általános iskola* közötti megformáltságbeli különbség más magyarázatot kíván” (393), azaz nyelvi érvekkel nem közelíthető meg. Készséggel tudomásul veszem, mert hiszek – magamnak. Tudniillik az *alapiskola* az én leleményem; 1966-ban javasoltam a nyakatekert fordítás (= *magyar tannyelvű alapfokú kilencéves iskola*) és a jelleget másképp közelítő magyarországi elnevezés (*általános iskola*) helyett ezt: *magyar alapiskola* (*Irodalmi Szemle*, 1966/9.; kötetben: Deme 1970:113); előtte is leszögezvén már: amely intézmény más jellegű, amely fogalom más tartalmú, mint a magyarországi, arra nem húzhatjuk rá a hazai elnevezést.

7.

Szégyellném folytatni; máris túl sok terjedelmet raboltam el folyóiratunkban mások érdembeli mondanivalójának megjelentetése elől. Azt azonban még meg kell magyaráznom: a „szobatudós” és a „terepszakember” összetett szavak jelentése nem egyenlő alkotóelemeik jelentésének pusztá összegével. Bolti forgalomban beszerezhető, de jobb könyvtárakban ingyen is megtekinthető értelmező szótárunk szerint a *szobatudós* nem azért az, mert szobában ül, úgy ír (így a szerző: 397), hanem mert „A világtól elkülönülő tudós, aki gyakorlati tapasztalatok és a való élet ismerete nélkül, pusztá elméleti alapon, öncélúan foglalkozik valamely tudományos kérdéssel”; újabban: aki elméleteket gyárt vagy vesz át készen, s csupán bizonyítékokat keres hozzájuk a tények között, valóságos természetük megismerése helyett. S nem mindenki *terepszakember*, aki az előre gyártott elméletekbe gyömszölendő (netán hozzájuk torzítandó) bizonyítékanyagot a terepen sze-degeti össze, normaréteg nélküli bennszülött nyelvek normájának kiszű-résére gyártott kérdőívek segítségével.

Mire int és mire serkent bennünket végül is Tolcsvai Nagy Gábor, illetőleg az általa sohanemvoltnak (illetőleg: eddigmégsosemvoltnak) tekintett „antropológiai alapozású” szemlélet? Két idézetben foglalnám össze a lényegét: *a)* „Maga a *valóság* változott akkorát, hogy mást vizsgálunk ma, mint tegnap, tehát másképpen kell vizsgálnunk, mint korábban”. – *b)* „Az állapot- és rendszerszemlélet, azt hiszem, olyan alapot teremtett az előző korszakban, amelyik szinte természetesen teljesedett ki a *használati* szint megközelítésében. S így ma már nem csupán a nyelvi rendszert és a nyelvi állapotot látjuk, hanem a nyelvhasználati szintet is; és a kommunikációs szempontok bevezetésével és érvényesítésével így madártávlati makrokép kialakítása után s annak birtokában, a mozgás, a változás *mikroképletét* közelíthetjük.”

E két idézet talán válasz a szerzőnek bevezető kérdésére is: „Vajon a vitázó felek némelyike nem úgy gondolja-e, hogy a korábban rögzített tételek (és nyelvhelyességi ítéletek) rögzített volta érvényes a mai (korábitól nyilván különböző) értékrendben is?” (386.) Aki a fentebbi két tételt megfogalmazta, érezhetően „nem úgy gondolja”. Nos: megfogalmazójuk én voltam; s nem is most, az ő figyelmeztetésére bekövetkezett magamba szállás hatására; hanem korábbi (akkor már több évtizede hirdetett és érvényesített) nézeteim summázataként a III. Dialektológiai szimpozion elnöki zárszava keretében, Szombathelyen, még 1990-ben. (Anyagát szerkesztette Szabó Géza; az idézetek a 281., illetve 275. lapon.)

De akkor már – etikai figyelmeztetésül – hadd idézzem még ugyanonnan ezeket is: „Az utódoknak úgy kell továbblépniük a mán, mint nekünk annak idején a tegnapon.” (Uo. 281.) Némileg részletezve: „A tudományos teljesítményeknek természetes sorsuk az elévülés. De amit meghaladunk, azt jó visszahelyezni a maga korába, amelyben az haladta meg a korábbiakat. Nem tiszteletet vár a lelépő nemzedék, még csak megbecsülést sem, csupán megértést; nem elismerést követel, de megismerést igen.” (Uo. 269.)

Magyar Nyelvőr, 1995, 2. 109–118.